

Юрій ПШЕНИЧНИЙ МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ МОНАСТИРЯ КАРМЕЛІТОК В ДУБНІ

Монастир кармеліток – одна з найцінніших пам’яток архітектури м. Дубно. Разом з тим в його історії ще багато білих плям, неточностей і суперечливих свідчень. В плані архітектурної збереженості автентичності монастирських споруд він м’яко кажучи бажав би кращого. В цьому сенсі маємо якраз яскраво виражений наслідок різко вираженого протистояння різних духовних конфесій в сумісності з радянським релігійним цинізмом та сучасною бідністю. Поряд з тим є напрямки історичних, археологічних і мистецтвознавчих досліджень, які залишаються актуальними для того, щоб під зміщеними кутами поглянути на монастир, як унікальну складову історико-культурної спадщини міста. Крім того не вичерпано ще засоби, що могли би посприяти перетворенню споруд на об’єкт інтенсивних туристичних відвідувань. Цьому на разі вже сприяє розташування в частині колишніх келій Свято-Варваринського православного монастиря (КП). Просторе і затишне дворище може служити чудовим місце для відпочинку та екскурсійної розповіді. А цікавих фактів з історії монастиря вистачає. Насамперед вимагає окремого розгляду проблема часу заснування та періодів будівництва монастиря. Наявні відомості суперечливі і часто непідтверджені достовірними історичними джерелами. Протягом другої половини ХІХ – ХХ ст. історією монастиря цікавилися П. Н. Батюшков [1], В. И. Пероговский [13], М. Щеглов [15; 16], ієромонах Володимир [9], І. Ходинницький [18], Ю. І. Крашевський [19], М. Орлович [20], І. Д. Лозов’юк [12].

І. Д. Лозов’юк в брошурі «Давні дубенські монастирі» подає (правда без посилання на джерела) наступні етапи будівництва монастиря. В 1630 р. будується костел св. Йосифа, а в 1686 р. монастирські келії. Називаються прізвища двох фундаторок – Анастасія Чернецька, яка фундувала будівництво в 1660 р. та княгиня Теофілія Любомирська – в 1702 р. [12, 10]. Заснування монастиря під 1660 р. А. Чернецькою називає П. Н. Батюшков, який звертається до документів, зокрема до *Directorium horarum canonicam* [1, 219]. В «Ілюстрованому путівнику по Волині» М. Орловича можна зустріти свідчення, що монастир фундований А. Чернецькою в 1630 р. [20, 290-291]. Зовсім інші дати подаються в візитаційних описах монастиря, що зберігаються в Житомирському історичному архіві. В 1688 р. княгиня Теофілія Любомирська фундує монастир, а в 1690 р. до будівництва доєдналася А. Чернецька, на кошти якої закладається (дерев’яний) костел [3]. Дослідник ордену кармелітів І. Ходинницький пише, що освячення костелу св. Йосифа та поселення черниць відбулося в 1702 р. за посередництва

єпископа С. Беганського [18, 87]. Цікаво, що під 1702 р. вказується, що черниці перейшли в новозбудований монастир. Тож не виключено, що до цього вони мешкали в іншому, тимчасовому будинку. Отже питання з якого ж року починати історію ордену кармеліток в м. Дубно залишається відкритим. В його вирішенні все далеко від ідеалу. Згадаємо для прикладу, що, поселенні в Дубні на початку XVII ст. князем Янушем Острозьким, бернардини півстоліття чекали побудови монастирських келій [2, 122-124]. Тривале відтягування будівництва в даному випадку було пов'язане з військово-політичними обставинами, викликаними козацько-польською війною та занепадом періоду Руїни. В візитаційному описі 1833 р. подаються відомості, що мурований кляштор та костел св. Йосифа почали будуватися за сприяння А. Чернецької в 1721 р. [4]. Різні дати побудови монастиря за участі однієї і тієї ж самої його благодійниці, в 1630 р., 1660 р, 1690 р. та 1621 р. явно свідчать про помилку, яка була допущена кимось з ранніх дослідників історії монастиря і це чи не М. Орлович та П. Н. Батюшков. Однак, щоб визначити хибність дат, потрібне знайомство з джерелами, якими користувалися ці, а також інші дослідники. Безумовно, що більшої довіри заслуговують відомості візитаційних описів. Подальше будівництво мурованого монастиря відбувалося за опіки князя Павла Сангушка [18, 245]. В 1741 р. було закінчено будівництво кам'яного костелу. Відбулося його освячення єпископом Луцьким та Брестським Францішком Кобельським. Ця дата_наводиться практично в усіх інвентарях, тож може вважатися остаточною для завершення будівництва кам'яного костелу. Будівництво кам'яного кляштора відбувалося протягом 1741-1742 рр., але не було закінчене. Остаточне облаштування монастиря заможні черниці зробили за власні кошти, протягом XVIII ст. [5]. Пізніше монастир потерпав від пожеж в 1813 р. та 1844 р., що вимагало проведення незапланованих ремонтних робіт. Фондація монастиря передбачає перерахування зазвичай світською особою певної суми коштів на його спорудження. Фондація не означала початку будівництва монастирських споруд, хоча рік надання фундації традиційно вважався роком його заснування. Реальне існування монастиря могло початися і через півстоліття, прикладом чого може бути історія бернардинського монастиря, фундація якого Янушем Острозьким відноситься до 1614 р., саме будівництво розпочалося у 1627 р. [17, 398], а освячений він був аж у 1658 р. [12, 6]. Подібне стосується Підборецького монастиря. Так у грамоті Костянтина-Василя Острозького від 1592 р. про влаштування в Спасо-Преображенському

монастирі гуртожитку сказано, що Спаському монастирю передається «грунт острова Дубовець, находящийся против того же монастыря (на другой стороне реки Иквы), на житие «мнишком» (монахиням), для которых мы повелели построит монастырь;...» [14].

Фраза «повелели построить» говорить, що в той рік монастиря ще не було, хоча ця дата офіційно прийнята за початок його існування. Є й інші документальні свідчення, які підтверджують, що монастир на о. Дубовець почав повноцінно функціонувати на початку XVII ст.

Поява монастиря кармеліток босих у Дубні тісно пов'язане з утисками, які в середині XVII ст. переживала православна церква. Вибір місця для його розташування також не був випадковим. Його було збудовано фактично на шляху з міста до монастиря Чесного Хреста. До останнього можна було відтоді дістатися тільки через браму католицького монастиря. Іншого проїзду не було, тільки через монастирський двір, фільварок та пасовисько. Невідомо якими були відносини кармеліток з ченцями тоді вже уніатського Чесно-Хресного монастиря, але коли він перестав функціонувати на час приєднання Волині до Росії, належними йому раніше угіддями розпоряджалися черниці-кармелітки. До них належали о. Горбачин, що використовувався під сінокіс, с. Знесення та, очевидно, угіддя що тягнулися до самого місця розташування Чесно-Хресного монастиря.

Внаслідок політики йозифізму, яку впроваджувала австрійська влада в 1782 р. було ліквідовано львівський монастир кармеліток. В 1774 р. він нараховував 38 черниць.

Після його скасування черницям дозволили перейти в дубенський монастир. На 1816 р. Дубенська община кармеліток нараховувала 14 черниць і 13 послушниць. При монастирі був невеликий сад, город і пасовище. На погості монастиря знаходився невеликий будинок, в якому мешкав ксьондз. Монастиреві належало село Знесення (передмістя Дубна), яке в 1756 р. приносило дохід 1930 злотих на рік [12].

Можливо, що з кармелітським монастирем слід пов'язувати назву Палестина, яка закріпилася за рядом високих корінних мисів Повчанського плато західніше колишнього с. Знесення в знак спадковості традиції від першого монастиря на горі Кармель в Палестині, заснованого в 1155 р. Але яке використання цієї місцевості спричинило закріплення назви можна лише здогадуватися.

Після того, як в 1860 р. було відновлено Чесно-Хресний монастир відносини з кармелітками загострилися. З цього часу в документах відобразилися різноманітні сторони протидії кармеліток зусиллям приведення православної пустині в належний стан.

Черниці не бажаючи порушувати чернечий устав, не дозволили влаштувати проїзд через подвір'я монастиря. Ігуменя наказала замкнути ворота через подвір'я, так що

ченцям Чесно-Хресного монастиря не можна було виїхати ні з монастиря, ні в монастир.

Пробиратися в місто по харчі доводилося човном через Ікву, а в 1861 р. на зимовий час

один землевласник біля кармелітського монастиря дозволив православним ченцям

проїжджати через його город [16,709].

На те, що позиція черниць була обумовлена не стільки прагненням непорушно дотримуватися статуту, як інтересом не дати стати на ноги православної обителі, свідчать

факти проїзду через їхнє подвір'я євреїв, які брали пісок біля самого мосту до Хрестовоздвиженської пустині і платили ігумені з возу 10 коп. При цьому ченці Чесно-

Хресного монастиря змушені були навіть на Пасху терпіти нестачу продовольства [16,

710-711].

В 1865-1866 рр. розглядалося питання про виплату компенсації черницям за відчуження частини земельних володінь монастиря під дорогу до Чесно-Хресного монастиря [15, 720]. Однак Собор Почаївської Лаври у відповідь на це Волинському губернському управлінню заявив, що коштів на виплату компенсації за відчуження землі

немає і тут же просив перевести черниць в ішне місце, а кармелітський монастир передати

православному відомству [16, 721-722].

Справою звільнення православних ченців від свавілля кармеліток опікувались Духовні збори Почаївської Лаври, за якою закріплювалась православна пустинь. З

цим

зверталися до київського генерал-губернаторства. Одне з таких звернень від 1867 р.

переказувало випадок, який відбувся з чиновником, що відправився в Хрестовоздвиженську пустинь разом з лікарем до хворого на холеру ченця, причому чиновник відразу попередив ігумену кармеліток, що має їхати лікар.

Черниці змусили їх

чекати біля воріт, сказавши, що ключ десь загубився. Чиновник з лікарем пробралися

через ворота, але надто пізно – хворий помер [15, 721].

Опір зі сторони кармеліток був також спрямований на зусилля світської та духовної влади збудувати міст через Ікву. Православне відомство робило всі можливі

кроки щоб довести, що земля за кармелітським монастирем, на якій планувалося збудувати міст, з давніх-давен належала Чесно-Хресному монастиреві. В 1862 р. проводився допит старожилів кому належить земля за кармелітським монастирем.

Один

82-річний свідок-католик підтвердив, що земля на якій будується міст, завжди належала

Хрестовоздвиженському монастирю. Інший свідок, який 13 років був старостою монастиря, розповідав, що притч збирав сіно з обох берегів греблі і вказував на стовпці,

що позначали межі сінокошу. Старий католик казав, що вони вбивалися при ньому і що

він власноруч давав по п'ять різок хлопцям, які тут були, шматок хліба з маслом і один

злотий для того, щоб вони надовго запам'ятали звичай того часу [16, 715]. Після багаторічних переговорів Духовних зборів Почаївської Лаври з генерал-губернатором в 1890 р. монастир кармеліток в Дубні було скасовано указом імператора Олександра III. Сім черниць, які тут проживали мали бути переведені в інші обителі (попередньо в сандомирський монастир бенедиктинок). Всі споруди і угіддя передавалися Хрестовоздвиженському монастирю. Релігійні і богослужбні приналежності переходили до римо-католицького єпархіального відомства [10, 1126-1127].

В рапорті намісника Почаївської Лаври – архімадрида Модеста від 19 травня 1890 р. описується стан речей, які він застав в кармелітському монастирі під час огляду його приміщень: «в костеле не только ни одной иконы не оставлено, но и деревянные решетки хор выломаны и унесены, главный престол и два боковые каменные изломаны и даже стены в некоторых местах побиты и обезображены, полы тоже. Во многих келиях полотна дверей сняты и оконные рамы с переплетами повынута, переломаны и многие стекла перебиты. Дощатые полы в немногих только келиях остались без повреждений... вообще же как в костеле так и в келиях и в корридорах нечистота отвратительная; наконец фанатизм латинський дошел и до того, что и железные кресты и крестики, бывшие на фронте костела и корпуса, на колокольне и часовне сняты; все поля луга, сады и огороды, а также все хозяйственные постройки – конюшни, коровня, клуня, хлевы для рогатого скота и жылые помещения для прислуги фиктивно сданы в аренду на настоящий год поляку Погосскому...» [10, 1127-1128].

Православне відомство досить швидко провело перебудову монастиря на церкву Св. Іова. Над в'їзною брамою було надбудували дзвіницю, а над костелом – високий купол церкви (фото 1). Та з приходом польської влади, після 1920 року, цю архітектуру було знищено, а сам комплекс передано ченцям – кармелітам босим. Незабаром монастир перейшов до католицьких черниць-сестер Провидіння. Вони відкрили при монастирі школу для дівчат, де крім загальноосвітніх предметів навчали домашнього господарства, крою та шиття (фото 2). В народі черниць називали «паненками», що і дало згодом назву вулиці, яка вела до монастиря. Раніше вважалось, що ця назва виникла в ХХ ст., проте, як показують карти міста, ця назва вживалась уже, принаймні, на початку ХІХ ст. Найменше відомостей маємо про час пов'язаний з Другою Світовою війною. Бракує даних про перший період радянської окупації 1939-1941 рр. Загалом спогади місцевих мешканців досить суперечливі. Розповідали, що в монастирі відбулися розстріли

черниць. Ці свідчення не підтверджені документальними даними. Відомі також перекази місцевих жителів, за якими в приміщенні колишнього костелу св. Йосифа знаходилася ремонтна база для танків.

Є історичні відомості, які стосуються монастиря кармеліток, хоча безпосередньо пов'язані з Дубенським будинком інвалідів, який діяв під час радянсько-німецької війни.

Він був розташований зовсім поруч від монастиря по вул. Шевченка. Його директор М. І. Попов клопотав до німецького командування за радянських бійців, які стали каліками, щоб їх не розстрілювали, а дозволили перейти в будинок інвалідів. Наводимо цитату з особистого архіву Івана Дубовського – колишнього директора Рівненського краєзнавчого музею. Вже після війни він листувався і зустрічався особисто з мешканцями будинку інвалідів. «7 квітня 1942 р. Попов дізнався, що німці готуються до ліквідації військовополонених, які знаходяться нібито на лікуванні в шпиталі, розташованому в колишньому кляшторі монастиря кармеліток. Йому вдалося випросити 46 поранених. Дві години вони хто як міг пересувалися по вулиці Шевченка до будинку інвалідів, який знаходився за якихось 100 м від шпиталю» [11].

В 2001 р. відбулася ексгумація німецьких захоронень поруч з колишнім монастирем. За свідчення дубенчанки Рафальської на цих могилах після війни ще стояли березові хрести [8]. Також можна припускати, що в криптах костелу проводилися розстріли органами НКВД в процесі встановлення радянської влади. З 1952 р. в приміщеннях колишнього монастиря розташовувався Дубенський районний онкодиспансер, а з 2011 р. монастирські будівлі перетворено на хоспіс.

В січні 2011 року було здійснено огляд крипт в костелі колишнього монастиря кармеліток. Метою огляду було виявлення слідів в конструкції крипт проходу до підземелля, яке ймовірно було сполучене з цим монастирем. Власне крипти під костелом складаються з двох великих камер, в яких розташовані малі, розраховані на одного похованого, ніші. Перша камера вже більше 30-ти років використовується як погріб для зберігання овочів, весь цей час в ньому знаходилася дерев'яна загорожа від проходу у іншу камеру. Малі ніші у першій камері цілком замуrowані та засипані землею.

Друга камера, приблизно така ж по розмірах як і перша, вміщувала в собі чотири відкритих та одну наглухо замуrowану нішу. У двох з них знаходилися неповні кістяки. Обидві ніші були не до кінця замуrowані цеглою. Вся друга камера була частково підтоплена і засипана, сильно перемішаними з землею та трухлюю від дощок, кістками та черепами.

Черепів нараховано 25 (в дійсності може виявитися і більше). Серед кісток знайдено дві

рамки від поясних портупейних пряжок (фото 3).

Про будь-які чернечі поховання в монастирі кармеліток історичних відомостей на разі невідомо. Однак, положення кісток в одній з поховальних ніш (фото 6), вказує, що

тіло могло бути покладеним в процесі захоронення.

Загалом для розгляду можна взяти декілька версій походження решток кістяків людей в криптах костелу кармеліток.

- 1) Чернечі поховання XVIII – першої половини XIX ст.;
- 2) Жертви розстрілів під час німецької окупації;
- 3) Жертви НКВД, здійснені до або після німецько-радянської війни;
- 4) Змішання чернечих поховань з загиблими у Другу Світову війну.

Віднайдення суміжних предметів з рештками кістяків та фаховий аналіз останків дозволив би на нашу думку відкинути хибні припущення і з'ясувати точні обставини

їхньої появи. Для цього необхідне формування спеціальної групи по дослідженню решток.

Відповідно до результатів буде можливо провести захоронення.

Джерела і література

1. Батюшко П. Н. *Волынь. Историческая судьба Юго-Западного края.* – СПб., 1888.
2. Гупало В. *Середньовічний цвинтар при костелі св. Андрія у Дубні // «Над Іквою рікою...».* – Дубно, 2007.
3. ДАЖО ф.90, оп.1 сд.зб. 299, 1817 р. л.1.
4. ДАЖО ф.90, оп.1 сд. зб. 1041, 1833. р.л.1.
5. ДАЖО ф.90, оп.1 сд. зб. 299, 1817 р. л.1.
6. ДАЖО л.3 ф.90, оп.1 сд. зб. 319, 1816. л. 1.
7. ДАЖО л.2 ф.90, оп.1 сд.зб. 1105, 1842. р. л. 1.
8. *Зошит спогадів // кабінет історії ДІКЗ м. Дубно.* 9. *Иеромонах Владимир: Обращение римо-католического кармелитского женского монастыря в гор. Дубно в православную обитель. Волыньские епархиальные ведомости, 1890, №33, - с. 1126-1127.*
10. *Иеромонах Владимир: Обращение римо-католического кармелитского женского монастыря в гор. Дубно в православную обитель. Волыньские епархиальные ведомости, 1890, №33, с. 1127-1128.*
11. *Іменний архів І. Дубовського // Фонди ДІКЗ м. Дубно.*
12. *Лозов'юк І. Давні Дубенські монастирі.* – Дубно, 1994.
13. *Пероговський В. Волыньские губернские ведомости.* – Житомир, 1877. – №86.
14. *Пероговський В. Волыньские губернские ведомости. Житомир, 1877. – №56.*
15. *Щеглов М. Историческая записка о Дубенской Крестовоздвиженской пустыни, Волыньские епархиальные ведомости, 1884, №24, с. 721*
16. *Щеглов М. Историческая записка о Дубенской Крестовоздвиженской пустыни, Волыньские епархиальные ведомости, 1884, №25, с. 715.*
17. *Bohdziewicz Piotr. Kościół i klasztor pobernardyński w Dubnie // Biuletyn Historii Sztuki.* – № 3/4. – 1959. – s. 398.
18. *Chodynicki Ignacy Wiadomosc historyczna o fundacyach klasztorow zakonu karmelitanskiego, niegdys w Polsce i Litwie, a pozniej pod panowaniem Austrii, Rossyi, i Pruss, zostajacych.* – Lwow, 1846. – s. 87.
19. *Kraszewski Józef Ignacy. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy (1840, 2 t., II. wyd. 1866) – s. 245.*

Фото 1. Церква св. Іова. Кінець ХІХ – початок ХХ ст.

Dubno. Kościół Panieński

(C) Wzrost naszycy przedobu

Фото 3. Скупчення людських кісток в костельних криптах

Фото 4. Неповний людський кістяк в поховальній

